

PROBLEMS AND PROSPECTS OF LEGAL SECURITY THE NEEDS OF THE NATIONAL ECONOMY STRATEGICALLY IMPORTANT MINERAL RAW MATERIALS

*Roman Kirin,
State Organization V. Mamutov Institute of Economic
and Legal Research of NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
kirinrs62@gmail.com*

Abstract. It has been established that the legal support of the institute of strategically important mineral raw materials has an intersectoral nature, due to the presence of a corresponding set of relations, which is and should be subject to the prescriptions of such branches of legislation as: - on subsoil; - geological; - budgetary; - tax; - administrative; - criminal; - about national security; - investment; - ecological; - economic and the like.

The fundamental importance in the legal regulation of relations between critical subsoil is argued to determine their object composition, which has the property of changing the content in time and space, and the subject composition, which can change in a circle of persons and requires a balanced approach in its formation based on the optimal combination of public and private interests.

An analysis of the features of the objects of relations of the mineral resource base, which can be recognized as strategically important or critical, is carried out, the following definitions are proposed: strategically important minerals - part of the types of minerals of national importance that ensure the economic security of the state, and the list and conditions for the use of subsoil that contain them, determined by the Cabinet of Ministers of Ukraine; critical mineral raw materials are part of the types of strategically important minerals that ensure the national security of the state, and the list and conditions for the use of subsoil that contain them are determined by law.

It has been substantiated that one of the legal factors that accompany the status of strategic importance of a certain type of mineral raw materials are state supervision (control) over the legality of mining and geological relations and special legal responsibility for violations in this area.

Key words: legal support, strategically important minerals, critical minerals, control, supervision, subject-object composition, legal responsibility.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТРЕБ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ СТРАТЕГІЧНО ВАЖЛИВОЮ МІНЕРАЛЬНОЮ СИРОВИНОЮ

*Роман Кірін,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова НАН України», м. Київ, Україна
kirinrs62@gmail.com*

Анотація. Встановлено, що правове забезпечення інституту стратегічно важливої мінеральної сировини має міжгалузевий характер, обумовлений наявністю відповідної сукупності відносин, що є і має бути предметом впливу приписів таких галузей законодавства як: - надрове; - геологічне; - бюджетне; - податкове; - адміністративне; - кримінальне; - про національну безпеку; - інвестиційне; - екологічне; - господарське тощо.

Аргументовано принципову важливість при правовому регулюванні відносин критичних надр визначення їх об'єктного складу, що володіє властивістю змінювати зміст у часі й просторі, та суб'єктного складу, який може змінюватися за колом осіб і потребує зваженого підходу при його формуванні на засадах оптимального поєднання державних та приватних інтересів.

Проведено аналіз особливостей об'єктів відносин мінерально-сировинної бази, що можуть визнаватися стратегічно важливими або критичними, запропоновано наступні їх визначення: стратегічно важливі корисні копалини – частина видів корисних копалин загальнодержавного

значення, які забезпечують економічну безпеку держави, а перелік та умови користування надрами, що їх вміщують, визначається Кабінетом Міністрів України; критична мінеральна сировина – частина видів стратегічно важливих корисних копалини, які забезпечують національну безпеку держави, а перелік та умови користування надрами, що їх вміщують, визначається законом.

Обґрунтовано, що одними з правових чинників, які супроводжують статус стратегічної важливості певного виду мінеральної сировини, виступають державний нагляд (контроль) за легальністю здійснення гірничих і геологічних відносин та особлива юридична відповідальність за правопорушення у цій сфері.

Ключові слова: правове забезпечення, стратегічно важливі корисні копалини, критична мінеральна сировина, контроль, нагляд, суб'єктно-об'єктний склад, юридична відповідальність.

1. Вступ. Мінерально-сировинна база України (далі – МСБ), відповідно до ст. 2 Закону України «Про державну геологічну службу України» [1], складається з сукупності наступних об'єктів: 1) природні (геогенні) родовища корисних копалин (далі – РКК); 2) техногенні РКК; 3) відходи від видобування та переробки корисних копалин, придатних для промислового використання.

В свою чергу усі РКК, у тому числі техногенні, з запасами, оціненими як промислові, становлять Державний фонд РКК, а всі попередньо оцінені РКК - резерв цього фонду [2, ч. 4, 5, ст. 5]. При цьому, Державний фонд РКК є частиною державного фонду надр, а корисні копалини за своїм значенням поділяються на: а) корисні копалини загальнодержавного значення; б) корисні копалини місцевого значення.

Віднесення корисних копалин до корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення здійснюється Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища (наразі ним виступає Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – Міндовкілля)) [3, п.4 підп. 123].

Крім того, в окрему групу слід виділити й такий вид як «корисні копалини стратегічно важливого значення», оскільки свого часу їх перелік та мінімальні запаси або перспективні ресурси, були затверджені відповідною постановою КМУ [4], адже вважалися стратегічно важливими для економіки України. І хоча вказана урядова постанова була визнана такою, що втратила чинність, але від цього статус значення даної мінеральної сировини навряд чи змінився.

1.1. Постановка проблеми. Минуло більше 10 років з дня набрання чинності Загальнодержавної програми розвитку МСБ на період до 2030 р. (далі – Програма МСБ), в якій констатується, що починаючи з 1994 р. приріст розвіданих запасів більшості стратегічних видів корисних копалин не компенсує їх видобуток. Подальше зволікання із вжиттям дієвих заходів зумовить нестачу деяких видів власної мінеральної сировини, зниження рівня захисту національних інтересів [5].

І лише нещодавно у рішенні Ради національної безпеки і оборони України [6] (далі – РНБО) (2021), було розглянуто комплекс питань, пов'язаних із забезпеченням потреб національної економіки стратегічно важливою сировиною, з метою захисту національних інтересів в економічній сфері та підвищення рівня обороноздатності держави.

Тож, дослідження проблем та перспектив правового забезпечення пошуку, видобутку та збагачення стратегічно важливих видів корисних копалин уявляються вкрай актуальними для подальшого сталого розвитку нашої країни.

1.2. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, обрані для наукового аналізу, не є такими, що привернули надто багато уваги як з боку представників геолого-гірничих наук так і юридичних. Проте, слід визнати, що окремі аспекти, які опосередковано зачіпають сферу критичних надр, розглядалися достатньо повно та у значній кількості публікацій.

Так, М.В. Жикаляк (2016) зазначає, що стратегія подальшого розвитку МСБ України має забезпечувати конвертацію наявних у державі запасів корисних копалин у матеріальний,

енергетичний, виробничо-технологічний, трудовий і соціальний ресурс за умов чіткішої специфікації прав власності на мінеральні ресурси в надрах, удосконалення державного регулювання надрокористуванням з наданням спецдозволам (ліцензіям) статусу Державного акту на ділянку надр та гарантувати забезпечення випереджального прирощення високоліквідних запасів корисних копалин загальнодержавного значення [7, с. 3].

Слід додати, що більш доцільним уявляється не тільки і не стільки специфікація прав власності на мінеральні ресурси в надрах, скільки їх розмежування із правом власності на мінеральні ресурси, що відділені від надр, адже за чинною конституційно-правовою нормою, надра, як природний ресурс, що знаходяться в межах території України, її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктом права власності Українського народу.

Проаналізувавши досвід провідних країн та можливості його застосування щодо розвитку систем забезпечення вуглеводнями України, І.К. Чукаєва (2016) у підсумку вказує, що розвиток систем забезпечення вуглеводнями може бути здійснено тільки на основі вдосконалення організації діяльності всіх учасників інноваційного процесу, що дозволяє: найбільш повно використовувати наявні джерела інновацій в мінливих умовах зовнішнього середовища, враховувати економічні особливості підприємств галузі, можливості взаємодії великого і малого бізнесу з точки зору скорочення ризиків, розподіляти обмежений обсяг інвестиційних ресурсів на інновації між суб'єктами ринку з метою отримання максимального ефекту. Крім того, система забезпечення вуглеводнями як соціально-економічна система в тій чи іншій мірі відчуває регулюючий вплив (прямий і непрямий) з боку органів державної влади. З цією метою кожна країна виробляє (в тому числі і з урахуванням світового досвіду) свій механізм регулювання розвитку нафтового бізнесу, здійснюючи: - розробку та прийняття законодавчих актів; - встановлення розмірів податкових ставок для даного виду діяльності; - визначення розміру державного сектора; - формування обслуговуючої інфраструктури та ін. [8].

Втім, вбачається необґрунтованим віднесення таких елементів нормативно-регламентованої сукупності послідовно здійснюваних дій законодавчого процесу як розробка та прийняття законодавчих актів, до економічного інструментарію для розвитку систем забезпечення вуглеводнями.

Колектив науковців Державної служби геології та надр України (далі – Держгеонадра), Державної комісії України по запасах корисних копалин (далі – ДКЗ) та Державного науково-виробничого підприємства «Державний інформаційний геологічний фонд України» (далі - ДНВП «Геоінформ України») впорядкував Методичні рекомендації та найкращі практики для мікро-, малих та середніх підприємств для забезпечення стійкості та прогресу на шляху до циркулярної економіки в галузі сталого управління ресурсами та ланцюгів постачання критичної мінеральної сировини (далі – КМС) в Україні [9].

В рекомендаціях автори визначають параметри визначення та систему управління КМС як реалізацію складного комплексу юридично-правових, геолого-економічних та соціально-політичних чинників, що врегульовують геологічне вивчення та використання МСБ країни, регіону та світу. Враховуючи методичні засади Рамкової класифікації Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) запасів і ресурсів викопних енергетичних і мінеральних корисних копалин [10] та Системи управління ресурсами ООН [11], перелік КМС слід визначати за такими параметрами [9, с. 16-17]: 1) соціально-економічні чинники: - зростання об'єму виробництва; - розширення спектру видів виробництва; - об'єми постачання; - концентрація виробництва; - вплив військово-політичних конфліктів. - інші чинники (динаміка ринку, економічне значення, екологія тощо); 2) технологічні чинники: - розвиток технологій видобутку, збагачення та виробництва; - зміна матеріальної складової технологічного процесу; - «екологічність» технологій; 3) геолого-промислові чинники: - наявність ресурсної бази; - ступінь вивченості та промислового освоєння; - наявність гірничодобувної інфраструктури та логістики.

При цьому, автори роблять два важливі висновки. По-перше, переліки критичних корисних копалин (різновидів мінеральної сировини) є частиною політики щодо розвитку МСБ країн і регіонів. По-друге, перелік мінеральної сировини може змінюватися із часом.

Натомість, у наведених чинниках, якими визначається перелік КМС, відсутня їх правова

складова, яка попри згадування у попередньому понятті, так і не знайшла відображення у представленій класифікації.

1.3. Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Отже, проведений огляд окремих публікацій наукового та методичного характеру засвідчив не тільки важливість дослідження проблем у сфері критичної та стратегічно важливої мінеральної сировини, а й наявність значного потенціалу й потреби в аналітичному матеріалі, перш за все, правового спрямування. Подібна позиція виходить із новітніх, практично недосліджених завдань, окреслених у згаданому вище рішенні РНБО, веденому в дію Указом Президента України, що набрав чинність 27.07.2021 [12].

1.4. Формулювання мети статті та постановка завдань. Мета статті полягає в аналізі, виявленні проблем правового забезпечення сфери стратегічно і критично важливих корисних копалин та формулюванні пропозицій щодо їх подолання. Для цього в рамках статті передбачено виконання таких завдань: - розкриття міжгалузевої природи правового забезпечення інституту стратегічно важливої мінеральної сировини; - встановлення особливостей об'єктів відносин МСБ, що визнаються стратегічно важливими, та формулювання їх дефініцій; - дослідження суб'єктного складу відносин критичних надр і правових чинників, що його визначають; - проведення аналізу проблем і перспектив розвитку контрольно-наглядових відносин та відносин юридичної відповідальності в сфері використання надр для видобування корисних копалин.

2. Методика. Дослідження виконано з використанням комплексу загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Зокрема, за допомогою діалектичного методу, як загального методу пізнання розкрита міжгалузева природа правового забезпечення інституту стратегічно важливої мінеральної сировини. Завдяки застосуванню методів системного й порівняльного аналізу, формальної логіки, аналогії, узагальнення й класифікації в контексті формування суб'єктно-об'єктного складу відносин критичних надр і правових чинників, що визначають його, проведено аналіз проблем і перспектив розвитку контрольно-наглядових відносин та відносин юридичної відповідальності в цій сфері.

Послідовність проведення дослідження обумовлюється логікою постановки вищенаведених завдань, структурою та змістом приписів, що містяться у чинному національному та європейському законодавстві.

3. Результати та обговорення. Мінеральна сировина життєво важлива для економічного зростання, підвищення якості життя, забезпечення національної оборони та сталого функціонування сучасного суспільства. Корисні копалини використовуються у все більших обсягах і з все більш різноманітним діапазоном застосування. З ростом потреб у різноманітних наборах мінеральних ресурсів стає очевидним, що конкуренція та конфлікти, причиною яких є певні їх види, можуть створювати значні ризики та наслідки у глобальних масштабах. Такого висновку дійшла група дослідників програми мінеральних ресурсів Геологічної служби США, вивчаючи механізми додаткових обмежень на поставки певних видів мінеральної сировини в умовах зростаючої освіченості й чутливості до потенційних проблем навколишнього середовища та здоров'я, виняткових витрат та переробки багатьох видів корисних копалин [13].

Національна економічна стратегія (далі – НЕС) нашої країни проголосила мінеральні ресурси фундаментом доданої вартості для зростаючої економіки України. В той же час, для проведення геолого-розвідувальних робіт для нарощування МСБ, український видобувний сектор потребує близько 7 млрд. доларів США до 2030 р. [14].

У новітній Стратегії енергетичної безпеки України однією з стратегічних цілей визнана «Економічна ефективність функціонування енергетичного сектору, систем енергозабезпечення та імпортозаміщення мінеральної сировини», пріоритетними завданнями з її досягнення є [15]: - запровадження ефективно працюючих енергетичних ринків, забезпечення прозорості їх функціонування та регулювання, зростання капіталізації енергетичних компаній, розвиток системи біржової торгівлі; - оновлення основних фондів енергетичного сектору, зокрема шляхом створення сприятливих умов для запровадження механізмів підтримки реалізації масштабних інвестиційних проектів розвитку критичної інфраструктури в енергетичному секторі; -

стимулювання конкуренції на енергетичних ринках, зокрема через посилення антимонопольного законодавства та формування механізмів впливу держави на учасників ринку, що порушують антимонопольне законодавство та/або ліцензійні умови; - стимулювання імпортозаміщення, зокрема шляхом розвитку біоенергетики, вітроенергетики, обґрунтованого нарощування видобутку енергетичних ресурсів; - підвищення рівня корпоративного управління, стимулювання залучення висококваліфікованих кадрів.

Наведені положення нормативно-правових актів стратегічного характеру, з одного боку підкреслюють надзвичайну важливість МСБ для економіки країни, проте, з іншого – свідчать про необхідність розробки адекватного правового супроводження зазначених цілей і заходів, без якого прогресивні стратегії залишаться статичними деклараціями. В зв'язку з цим нижче пропонується аналіз окремих актуальних проблем, характерних для процесу формування правової бази, пов'язаної зі становленням інституту стратегічно важливої мінеральної сировини, а також представлення авторського бачення шляхів його розвитку.

3.1. Особливості об'єктів відносин МСБ, що визнаються стратегічно важливими. Серед проблем за стратегічною ціллю 3 «Забезпечення задоволення потреб національної економіки шляхом створення надійного базису для виробництва продукції з високою доданою вартістю» вищезгадана НЕС [14] виокремила й таку як - відсутність національних пріоритетів у видобутку (відсутній затверджений перелік стратегічно важливих корисних копалин та КМС).

Тобто, у НЕС вживаються поняття, а саме «стратегічно важливі корисні копалини» («корисні копалини стратегічно важливого значення», «стратегічні корисні копалини» (далі – СВКК)) і «критична мінеральна сировина», які у чинному вітчизняному законодавстві не тільки не розкриваються, але й не співвідносяться. Крім того, НЕС широко використовує й термін «індустріальні мінерали», легальне визначення якого також наразі відсутнє.

Проте, зарубіжне законодавство, а так само українські науковці в сфері МСБ, оперують цими категоріями. Зокрема, Н.В. Баряцька (2020) стверджує, що у розвинених країнах світу переліки критично важливих корисних копалин (матеріалів, різновидів мінеральної сировини) використовують для визначення й стимулювання пріоритетних напрямів розвитку МСБ, а критичність мінеральної сировини визначається здебільшого важливістю для економіки й ризиком дефіциту [16, с. 13].

Позиція фахівців НАН України [17] полягає у тому, що в забезпеченні стратегічних і базових галузей економіки, безпеки держави, ризиків безперебійного постачання ресурсів у МСБ розрізняються СВКК та КМС.

При цьому, СВКК: а) забезпечують економічну, енергетичну, продовольчу, оборонну безпеку держави; б) формують вагомую частку валового національного продукту, валютних надходжень, необхідних для розвитку оборонного військово-промислового комплексу, зеленої економіки та інших високотехнологічних галузей. Потреба в СВКК визначається: - економічною стратегією розвитку держави; - структурою матеріального виробництва; - поточною і прогнозованою геополітичною обстановкою; - кон'юнктурою світового ринку; - станом зовнішньоекономічних зв'язків та іншими обставинами. В свою чергу, визначення КМС пов'язується із загрозою стабільності економіки, енергетичній, технологічній та іншій безпеці країни, внаслідок високих ризиків її відсутності.

Методологія визначення, формування переліків та управління ризиками постачання (отримання) критичної та стратегічної сировини удосконалюються, а визначення потенціалу створення та/чи розвитку їх власної МСБ є важливим напрямом геологічних досліджень [17].

Наразі в Україні затверджено перелік металічних руд (33 найменування) та неметалічних корисних копалин (4 найменування), які мають стратегічне значення для сталого розвитку економіки та обороноздатності держави [6].

Враховуючи наявність й переліку корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженого урядовою постановою [18], можна провести їх співвідношення та деталізацію. Так, з останнього переліку до переліку СВКК, входять:

1) металічні руди: 1.1) чорних металів 1.1.1) залізни; 1.1.2) марганцеві; 1.2) кольорових металів: 1.2.1) алюмінієві; 1.2.2) вольфрамові; 1.2.3) вісмутів; 1.2.4) магнієві; 1.2.5)

миш'якові; 1.2.6) мідні; 1.2.7) нікелеві; 1.2.8) олов'яні; 1.2.9) свинцеві; 1.2.10) сурм'яні; 1.2.11) титанові; 1.2.12) цинкові; 1.3) благородних металів: 1.3.1) золота; 1.3.2) срібла; 1.4) рідкіснометалеві та рідкісноземельні: 1.4.1) ванадієві; 1.4.2) берилієві; 1.4.3) ітрієві; 1.4.4) металів лантанодної групи; 1.4.5) літієві; 1.4.6) ніобієві; 1.4.7) скандієві; 1.4.8) стронцієві; 1.4.9) танталові; 1.4.10) цирконієві; 1.5) розсіяних металів: 1.5.1) галієві; 1.5.2) гафнієві; 1.5.3) германієві; 1.5.4) індієві; 1.5.5) телурові; 1.6) радіоактивних металів: 1.6.1) уранові.

2) неметалічні корисні копалини: 2.1) сировина хімічна: 2.1.1) барит; 2.2) електро- та радіотехнічна сировина: 2.2.1) графіт.

До переліку другої групи також включені й два види корисних копалин, які використовуються у декількох напрямках. Зокрема йдеться про сіль калійну (сировина агрохімічна, сировина хімічна) та флюорит (сировина хімічна, сировина флюсова, сировина оптична та п'єзооптична, флюорит кольоровий - сировина виробна). Напрямок використання РКК загальнодержавного значення визначається рішенням ДКЗ.

Також слід звернути увагу й на такий вид корисної копалини, включений до переліку першої групи, як цезієві руди, адже у переліку корисних копалин загальнодержавного значення такий вид відсутній. Натомість у Класифікаторі корисних копалин ДК 008:2007 [19] до групи «Руди рідкісних металів та рідкісноземельні» (клас «Металовмісні (металічні) корисні копалини») входить підгрупа «Руди цезієвмісні», в яку входять два види корисних копалин: «Руди лепідолітові цезієвмісні» та «Руди полуцитові». Прояви цезієвих рідкіснометалічних пегматитів в Україні є на південному фланзі Жовторічинського рідкіснометалічно-уран-залізорудного родовища Кривбасу [20, с. 521]. Крім того, серед лотів, представлених Держгеонадрами в Інвестиційному атласі надрокористувача, є два об'єкти, а саме – «Ділянка Крута Балка» (Запорізька область) та «Ділянка Добра» (Кіровоградська область), в надрах яких відкриті цезієвмісні руди [21].

Тож, виявлена невідповідність наявних об'єктів відносин МСБ потребує оперативного реагування шляхом внесення відповідних змін в урядовий перелік корисних копалин загальнодержавного значення.

Так само необхідно провести диференціацію об'єктів МСБ за переліками «Стратегічні мінерали» та «Критичні мінерали», оскільки геологічна інформація, представлена ДНВП «Геоінформ України» [22], на відміну від їх об'єктивно обумовленого правового режиму, має інтеграційний характер. Подібна пропозиція цілком кореспондує із проектом Держгеонадр [23], основні положення якого можна подати у такій редакції:

- СВКК - це найважливіші корисні копалини загальнодержавного значення, що забезпечують економічну безпеку держави, стабільність розвитку національної економіки у довгостроковій перспективі, а також сприятливі та безпечні умови проживання населення;

- перелік СВКК формується на базі сукупності критеріїв, головними з яких можуть бути: а) роль у формуванні валового національного продукту; б) обсяг валютних надходжень від експорту; в) вплив на стабільність національної валюти; г) кон'юнктура на внутрішньому і світовому ринках; д) потреба у відповідній сировині національної оборонної та інших видів промисловості, високотехнологічних виробництв тощо;

- перелік СКК змінюється на різних етапах історичного розвитку змінюється, а визначальний вплив на нього має загальна стратегія держави, рівень розвитку її економіки;

- перелік СКК затверджується КМУ за поданням Міндовкілля та переглядається кожні 5 років;

- КМС - це стратегічна сировина, яка: а) в країні не видобувається або видобувається в обмежених обсягах; б) споживається в значній кількості та має високий потенційний ризик в обмеженні її імпорту, що може привести до зупинення відповідного промислового виробництва; в) має тимчасовий характер і залежить від швидкоплинних змін в економіці держави, технологій промислового виробництва та стану державних запасів цієї сировини; г) нестача несе в собі ризики та загрози для розвитку економіки держави; д) проблема критичності усувається шляхом - диверсифікації джерел постачання, заміщенням іншою сировиною, нарощуванням видобутку із власних надр.

При цьому, Держгеонадра пропонують ще більш диференційований рівень об'єктів МСБ: 1) стратегічна сировина, 2) критична сировина; 3) критично-стратегічна сировина.

У США і в країнах ЄС до КМС відносяться передусім хімічні елементи та їхні групи, які є основою виробництва високотехнологічної продукції.

Д. Кашук (2019) [24] зазначає, що методологія виділення КМС розроблена в США у 2008 р. Вона заснована на оцінці значущості використання сировини у виробництві, ймовірності потенційного ризику в обмеженні її поставок споживачеві. Критеріями критичності є можливість заміщення іншим видом сировини, функціональна незамінність, ризику поставок. При цьому, громадська організація «Наука. Розвідка. Видобування» пропонує: 1) провести аудит ділянок критичних корисних копалин та зробити перелік ліцензованих та неліцензованих ділянок і родовищ; 2) створити збалансовану базу СВКК з огляду на потреби вітчизняної промисловості та кон'юнктуру світового ринку; 3) залучати національних та іноземних інвесторів, відкривати ринок шляхом проведення аукціонів.

Слід зазначити, що в Україні має досвід затвердження переліку ділянок надр, що містять СВКК, спеціальні дозволи на користування якими підлягають продажу на аукціоні [25].

Таким чином, розглянувши особливості об'єктів відносин МСБ, що можуть визнаватися стратегічно важливими або критичними, пропонуються наступні їх визначення:

1) СВКК – частина видів корисних копалин загальнодержавного значення, які забезпечують економічну безпеку держави, а перелік та умови користування надрами, що їх вміщують, визначається КМУ;

2) КМС – частина видів СВКК, які забезпечують національну безпеку держави, а перелік та умови користування надрами, що їх вміщують, визначається законом.

3.2. Проблеми суб'єктного складу відносин МСБ стратегічно важливих корисних копалин. Україна є державою з унікальною МСБ. На сьогоднішній день у надрах України виявлено понад 20 тисяч родовищ, значна частина яких має промислове значення. Це - величезний інвестиційний потенціал, який потрібно розвивати. Пріоритетом реформи надрокористування є [26]: - розроблення нового законодавства, яке відповідатиме праву ЄС та найкращим світовим практикам його імплементації, у тому числі – з використанням цифрових технологій; - реформування Держгеонадр у межах реформи державного управління в Україні.

При цьому, зазначена реформа покликана вдосконалити й правовий статус суб'єктів відносин МСБ, шляхом реалізації наступних заходів [26]: 1) рівні умови використання надр - є основою для впровадження чесного та конкурентоспроможного бізнес-середовища, приваблення іноземних інвесторів та залучення іноземних інвестицій для розвитку української економіки, і, як наслідок, – зростання економічного потенціалу країни; 2) підвищення рівня прозорості сфери надрокористування покликане звести до мінімуму корупційні ризики у цій сфері, збільшити рівень відповідальності надрокористувачів та посилити контроль за дотриманням рівних, чесних та законних умов користування надрами в Україні; 3) необхідною складовою існування вільного та незалежного ринку, усунення ймовірного впливу задля лобіювання інтересів певних гравців на ринку та унеможливлення корупції.

Проте, подібні кроки стосуються здебільше загальних умов користування надрами, натомість суб'єктному колу, яке потенційно може вступати у спеціальні відносини щодо СВКК і КМС, уваги нажалі приділено недостатньо. Так само відсутня згадка про них і в урядовому Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами (в редакції постанови КМУ від 19 лютого 2020 р. № 124).

Дійсно проблема введення особливого правового статусу для суб'єктів відносин СВКК є непростю, адже, з одного боку, дозволяє забезпечити дотримання інтересів держави при розробці даних РКК, і законодавство цілої низки зарубіжних країн підтверджує ефективність такого підходу, однак з іншого боку обмежувальні заходи при допуск до розробки родовищ СВКК знижують ступінь їх інвестиційної привабливості й обсяги інвестування у відтворення вітчизняної МСБ.

Наприклад, Відповідно до Закону Китайської Народної Республіки «Про мінеральні ресурси» (1996) надрокористувачами, що здійснюють діяльність з видобутку СВКК, можуть

бути виключно державні підприємства або спільні підприємства з часткою участі Китаю в майні такого підприємства [27]. Завдяки цьому Китай поступово відходить від політики експорту КМС і переходить до політики виробництва наукомісткої техніки та вивезення готової продукції в США і ЄС.

Гірничим кодексом Чилі (1983) [28, ст. 7, 8] визначені випадки, які є винятками із загального порядку надання концесій на видобуток корисних копалин, а саме - не підлягають передачі на підставі концесії вуглеводні, літій, корисні копалини будь-якого роду, що залягають у шельфі, а також ті, які знаходяться в районах, визначених відповідно до закону, як такі, що мають важливе значення для цілей національної безпеки.

Загалом спеціальний правовий статус суб'єктів відносин СВКК у зарубіжних країнах має дві принципово різні особливості: 1) державно-правове регулювання в сфері критичних надр, зокрема встановлюється державна монополія на розробку родовищ СВКК, ведеться протекціоністська політика з метою захисту інтересів місцевих виробників продукції з КМС, обмежуються іноземні інвестиції в даний сектор економіки; 2) застосування заходів приватно-правового характеру шляхом податкового і фінансового стимулювання, використання механізмів залучення іноземних інвесторів, стимулювання юніорного бізнесу.

При цьому для України найбільш виправданим варіантом уявляється синтез зазначених методів, хоча сферу пошуку, розвідки РКК та їх видобування, крім таких, що здійснюються на умовах угод про розподіл продукції (далі – УРП), було виключено зі ст. 4 Закону України «Про державно-приватне партнерство» на підставі закону № 155-ІХ від 03.10.2019.

Крім того, слід враховувати, що відомості про розвідані запаси та перспективні ресурси окремих родовищ (ділянок) тих видів корисних копалин, які постановою КМУ від 15.07.1997 № 742 віднесені до стратегічно важливих, якщо вони перевищують мінімальні цифри запасів або ресурсів, передбачених зазначеною постановою, відносяться до переліку службової інформації, якій надається гриф «Для службового користування» [29]. В даному випадку, на тлі втрати чинності вказаним актом КМУ, ця вимога також потребує узгодження з згаданим вище указом Президента про СВКК.

В останньому важливими намірами у формуванні суб'єктного складу відносин МСБ є прийняти рішення шляхом проведення відкритих інвестиційних конкурсів на укладення УРП, та встановлення при цьому вимоги щодо: - розкриття кінцевих бенефіціарних власників учасників конкурсів; - підтвердження наявності в учасників конкурсів необхідних фінансових та технічних ресурсів, досвіду з видобутку, збагачення (переробки) відповідних корисних копалин; - розробки РКК на основі гарантованого виконання інвестором комплексної програми пошуку, видобутку, збагачення (переробки) зазначених корисних копалин в Україні.

Отже, правовий статус суб'єктів надрокористування для геологічного вивчення та видобування СВКК вітчизняним законодавством наразі не врегульований, але зі встановленими перспективами. Відтак ця сфера потребує зваженого підходу при її формуванні на засадах оптимального поєднання державних та приватних інтересів.

3.3. Правовий інститут стратегічно важливої мінеральної сировини. Поява приписів, що регулюють відносини стратегічно важливої мінеральної сировини дає підстави розглядати про початок формування системи відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин. Подібне правове утворення очевидно має міжгалузевий характер, обумовлений наявністю відповідної сукупності відносин, що є предметом впливу приписів одразу кількох галузей законодавства. Зокрема, виходячи з концептуальних положень президентського указу [12], надрове законодавство має встановлювати: 1) перелік РКК, які мають стратегічне значення для сталого розвитку економіки та обороноздатності держави, що надаватимуться у користування: 1.1) на умовах УРП; 1.2) шляхом проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами; 1.3) щорічну актуалізацію таких переліків РКК та СВКК; 1.4) критерії та порядок віднесення корисних копалин до СВКК і пріоритетність розробки їх родовищ; 1.5) встановлення в спеціальних дозволах на користування надрами вимог щодо збагачення та переробки в Україні СВКК та його стимулювання з урахуванням найкращих світових практик тощо.

У геологічному законодавстві (Програма МСБ) слід передбачити актуалізацію заходів стосовно пошуку, видобутку та збагачення (переробки) корисних копалин, які мають стратегічне значення для сталого розвитку економіки та обороноздатності держави.

Бюджетне законодавство має передбачити механізм зарахування до спеціального фонду державного бюджету зі спрямуванням (за бюджетними програмами, виконання яких забезпечується Міндовкілля) на проведення геологорозвідувальних пошукових і пошуково-оцінювальних робіт, передбачених відповідними державними програмами, надходжень від: - рентної плати за користування надрами; - збору за видачу та продажу спеціальних дозволів на користування надрами; - плати за надання в користування геологічної інформації, що є державною власністю.

В межах законодавства про національну безпеку слід визначити перспективи проведення консультацій з ключовими партнерами, які визначені Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392, щодо участі геологічних служб таких держав в оцінці запасів літєвих руд та інших корисних копалин, які мають стратегічне значення для сталого розвитку економіки та обороноздатності держави, інших форм сприяння залученню інвестицій у проекти пошуку, видобутку та збагачення (переробки) СВКК в Україні.

Інвестиційне законодавство повинно бути невідкладно доповнено актами законодавства, необхідними для реалізації положень Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні», а також новою редакцією законопроекту «Про здійснення іноземних інвестицій у суб'єкти господарювання, що мають стратегічне значення для національної безпеки України» (реєстр. № 5011 від 03.02.2021 р.), оскільки останній 07.09.2021 р. було знято парламентом з розгляду.

Нарешті, екологічне законодавство має бути вдосконалене шляхом внесення змін до деяких законів України стосовно надання права Держгеонадрам, зупиняти дію та анулювати спеціальні дозволи на користування надрами без звернення до суду, серед іншого, з підстав: - спричинення отруєння, радіаційного ураження, стійкої втрати професійної працездатності, інвалідності чи смерті людей, що класифіковані як надзвичайна ситуація; - користування надрами із застосуванням методів і способів, що призводять до значного забруднення довкілля або спричинили негативні наслідки для навколишнього природного середовища.

3.4. Розвиток правовідносин державного нагляду (контролю) та юридичної відповідальності у сфері МСБ стратегічно важливих корисних копалин. Формування правового інституту СВКК та КМС вимагає від держави відповідного регулювання відносин, в яких ці об'єкти МСБ були б адекватно захищені від неправомірного посягання, оскільки відповідно до конституційного положення мають статус об'єкта права власності Українського народу.

Крім того, в аспекті реалізації Нової промислової стратегії ЄС щодо підтримки індустріальних екосистем, важливим етапом став План дій у сфері критично важливої сировини, презентований Європейською комісією 3 вересня 2020 р. «Критична стійкість сировинних матеріалів: прокладаючи шлях до більшої безпеки та стійкості», в якому йдеться також і про конкретні сировинні продукти, необхідні для стратегічних технологій і секторів ЄС на період до 2030 і 2050 рр. [30], що робить СВКК та КМС об'єктами європейсько-правових відносин.

У попередній публікації була подана авторська класифікація суб'єктів права геологічного контролю та класифікація планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю), що здійснюються Держгеонадрами [31, с. 77-78], проте акцент на сфері СВКК не робився. Натомість, за результатами проведеного Рахунковою платою аудиту та з метою сприяння підвищенню ефективності використання бюджетних коштів, а також законному і своєчасному прийняттю управлінських рішень розпорядниками бюджетних коштів, було рекомендовано КМУ, серед іншого, вжити заходів з удосконалення способів реалізації повноважень щодо забезпечення геологічного контролю за користуванням надрами, у тому числі з питань дотримання умов дозволів, за якими користування надрами фактично не здійснюється, а також посилення відповідальності суб'єктів господарювання за неналежне користування або

фактичне некористування надрами за отриманими дозволами [32].

Як свідчить інформація Департаменту державного геологічного контролю Держгеонадр, під час проведення у 2020 р. перевірок діяльності надрокористувачів виявлено 20 випадків видобування корисних копалин загальнодержавного значення без отримання дозвільних документів (спеціального дозволу на користування надрами або акту про надання гірничого відводу). Інформація про виявлені порушення вимог законодавства у сфері користування надрами направлена до правоохоронних органів [33]. При цьому на родовища СВКК, із загальної кількості проведених перевірок, припадає менше 3 відсотків, що навряд чи відповідає рівню їх важливості для економіки держави.

Усвідомлюючи наявну проблему не тільки щодо СВКК, парламент посилив юридичну відповідальність за незаконне видобування корисних копалин місцевого та загальнодержавного значення. Зміни були внесені до ст. 47 Кодексу України про адміністративні правопорушення та ст. 240 Кримінального кодексу України, а у змісті останньої з'явилися поняття «великий розмір» та «значний розмір» щодо вартості незаконно добутих корисних копалин місцевого значення [34]. Втім, останні ініціативи Президента України відкривають логічні перспективи щодо встановлення юридичної відповідальності й за незаконне видобування СВКК.

4. Висновки. Таким чином, проведене дослідження проблем і перспектив правового забезпечення потреб національної економіки стратегічно важливою мінеральною сировиною, дозволяє сформулювати такі узагальнюючі результати.

4.1. Правове забезпечення інституту стратегічно важливої мінеральної сировини має міжгалузевий характер, обумовлений наявністю відповідної сукупності відносин, що є і має бути предметом впливу приписів таких галузей законодавства як: - надрове; - геологічне; - бюджетне; - податкове; - адміністративне; - кримінальне; - про національну безпеку; - інвестиційне; - екологічне; - господарське тощо.

4.2. Принципово важливе значення при правовому регулюванні відносин критичних надр відіграють питання визначення їх об'єктного складу, що володіє властивістю змінювати зміст у часі й просторі, та суб'єктного складу, який може змінюватися за колом осіб проте наразі вітчизняним законодавством наразі не врегульований, а відтак потребує зваженого підходу при його формуванні на засадах оптимального поєднання державних та приватних інтересів.

4.3. Аналіз особливостей об'єктів відносин МСБ, що можуть визнаватися стратегічно важливими або критичними, дав можливість запропонувати наступні їх визначення:

СВКК – частина видів корисних копалин загальнодержавного значення, які забезпечують економічну безпеку держави, а перелік та умови користування надрами, що їх вміщують, визначається КМУ;

КМС – частина видів СВКК, які забезпечують національну безпеку держави, а перелік та умови користування надрами, що їх вміщують, визначається законом.

4.3. Одними з правових чинників, що супроводжують статус стратегічної важливості певного виду мінеральної сировини, виступають державний нагляд (контроль) за легальністю здійснення гірничих і геологічних відносин та особлива юридична відповідальність за правопорушення у цій сфері.

Результати проведеного дослідження можуть бути використані в практиці вдосконалення чинного законодавства України, теоретичні положення стануть у нагоді для наукового й навчального забезпечення освітнього процесу.

Вдячність. Автор статті висловлює подяку доктору юридичних наук, професору, член-кореспонденту НАН України, член-кореспонденту НАПрН України, заслуженому юристу України, директору Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень ім. В.К. Мамутова НАН України» Володимирі Анатолійовичу Устименку за науково-консультаційну та організаційну допомогу в підготовці матеріалів і проведенні відповідних досліджень.

REFERENCES

1. Pro derzhavnu heolohichnu sluzhbu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 4 lystopada 1999 r. № 1216-XIV. Data onovlennia 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1216-14#Text> (data zvernennia: 24.09.2021). [in Ukrainian].
2. Kodeks Ukrainy pro nadra vid 27 lypnia 1994 r. № 132/94-VR. Data onovlennia 26.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 24.09.2021). [in Ukrainian].
3. Deiaki pytannia Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 chervnia 2020 r. № 614. Data onovlennia 26.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 24.09.2021). [in Ukrainian].
4. Pro nadannia spetsialnykh dozvoliv na korystuvannia diliankamy nadr z metoiu heolohichnoho vyvchennia ta vydobuvannia stratehichno vazhlyvykh korysnykh kopalyn : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 lypnia 1997 r. № 742. Vtrata chynnosti vid 12.04.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-97-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 24.09.2021). [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Zahalnoderzhavnoi prohramy rozvytku mineralno-syrovynnoi bazy Ukrainy na period do 2030 roku : Zakon Ukrainy vid 21 kvitnia 2011 r. № 3268-VI. Data onovlennia 10.06.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3268-17#Text> (data zvernennia: 24.09.2021). [in Ukrainian].
6. Pro stymuliuvannia poshuku, vydobutku ta zbahachennia korysnykh kopalyn, yaki maiut stratehichne znachennia dlia staloho rozvytku ekonomiky ta oboronozdatnosti derzhavy : rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 16 lypnia 2021 r. // *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* vid 06.08.2021 — 2021 r., № 60, stor. 82, st. 3753. [in Ukrainian].
7. Zhykaliak, M.V. (2016) Vysnazhennia efektyvnykh zapasiv korysnykh kopalyn – zahroza natsionalnii bezpetsi Ukrainy. *Mineralni resursy Ukrainy*. - № 3. - S. 3-7. [in Ukrainian].
8. Chukaieva, I.K. (2016) Svitovyi dosvid vykorystannia ekonomichnoho instrumentarii dlia rozvytku system zabezpechennia vuhlevodniamy. *Efektyvna ekonomika*. - № 7. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5067> (data zvernennia: 24.09.2021). [in Ukrainian].
9. Metodychni rekomendatsii ta naikrashchi praktyky dlia MMSP dlia zabezpechennia stiikosti ta prohresu na shliakhu do tsyrkuliarnoi ekonomiky v haluzi staloho upravlinnia resursamy ta lantsiuhiv postachannia krytychnoi syrovyny v Ukraini / vporiad. H.I. Rudko, S.F. Lytvyniuk, V.E. Karly, H.R. Bala, L.O. Desiatniuk. UNECE. – 82 s. URL: https://unece.org/sites/default/files/2021-04/Report_compiled_22March2021_UKR.pdf (data zvernennia: 24.09.2021). [in Ukrainian].
10. United Nations Framework Classification for Fossil Energy and Mineral Reserves and Resources 2009. *Ece Energy Series* № 39. – New York and Geneva, 2010. – 25 p. URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/energy/se/pdfs/UNFC/unfc2009/UNFC2009_ES39_e.pdf (data zvernennia: 24.09.2021).
11. United Nations Resource Management System: Objectives and requirements (2021). *United Nations Economic Commission for Europe*, pp 13-28. DOI: <https://doi.org/10.18356/9789210053099c006>
12. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 16 lypnia 2021 roku «Pro stymuliuvannia poshuku, vydobutku ta zbahachennia korysnykh kopalyn, yaki maiut stratehichne znachennia dlia staloho rozvytku ekonomiky ta oboronozdatnosti derzhavy» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 23 lypnia 2021 r. № 306/2021 // *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* vid 06.08.2021 — 2021 r., № 60, stor. 82, st. 3753. [in Ukrainian].
13. Schulz, K.J., DeYoung, J.H., Jr., Seal, R.R., II, and Bradley, D.C., eds., (2017). Critical mineral resources of the United States—Economic and environmental geology and prospects for future supply: *U.S. Geological Survey Professional Paper* 1802, 797 p., DOI: <http://doi.org/10.3133/pp1802>
14. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2021 r. № 179. Data onovlennia 16.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 24.09.2021). [in Ukrainian].
15. Pro skhvalennia Stratehii enerhetychnoi bezpeky : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 serpnia 2021 r. № 907-r // *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* vid 20.08.2021 — 2021 r., № 64, stor. 219, st. 4071. [in Ukrainian].
16. Bariatska, N.V. (2020). Poniattia krytychnoi mineralnoi syrovyny – instrument stymuliuvannia rozvytku nadrokorystuvannia v Ukraini. *Mineralni resursy Ukrainy*, (2), 13-18. DOI: <https://doi.org/10.31996/mru.2020.2.13-18> [in Ukrainian].
17. Kontseptsiia Tsilovoi prohramy naukovykh doslidzhen NAN Ukrainy «Krytychni ta stratehichni mineralni resursy Ukrainy za umov hlobalizatsii ta zmin klimatu» na 2021–2025 rr. : postanova Prezydii NAN

Ukrainy vid 03.03.2021 № 68. URL: <https://www.nas.gov.ua/legaltexts/DocPublic/P-210303-68-1.pdf> (data zvernennia: 24.09.2021). [in Ukrainian].

18. Pro zatverdzhennia perelikiv korysnykh kopalyn zahalnodержavnogo ta mistsevoho znachennia : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 hrudnia 1994 r. № 827 (u redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 hrudnia 2011 r. № 1370). Data onovlennia 17.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 29.09.2021). [in Ukrainian].

19. Natsionalnyi klasyfikator Ukrainy. Klasyfikator korysnykh kopalyn (KKK) DK 008:2007 : nakaz Derzhavnogo komitetu Ukrainy z pytan tekhnichnoho rehuliuвання ta spozhyvchoi polityky vid 12.12.2007 № 357. Data onovlennia 01.10.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va357609-07#Text> (data zvernennia: 29.09.2021). [in Ukrainian].

20. Panov B.S., Byzov V.F. Tseziievi rudy / *Mala hirnycha entsyklopediia* / Za red. V. S. Biletskoho. – Donetsk : Skhidnyi vydavnychiy dim, 2013. – T. 3. – 644 s. [in Ukrainian].

21. Derzhavna sluzhba heolohii ta nadr Ukrainy. Metalichni korysni kopalyny. URL: <https://www.geo.gov.ua/investytsiynyy-atlas-nadrokorystuvacha/metalichni-korysni-kopalyny/> (data zvernennia: 29.09.2021). [in Ukrainian].

22. Heolohichna informatsiia do investytsiinoho atlasu nadrokorystuvacha. Stratehichni ta krytychni mineraly. URL: <https://geoinf.kiev.ua/invest/dilianky.pdf> (data zvernennia: 29.09.2021). [in Ukrainian].

23. Proiekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zahalnodержavnoi prohramy rozvytku mineralno-syrovynnoi bazy Ukrainy na period do 2030 roku». URL: http://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2021/03/dokument-402_0_19-21.pdf (data zvernennia: 29.09.2021). [in Ukrainian].

24. Kashchuk D. Krytychni nadra, abo yak my mozheмо vplyvaty na ekonomiku YeS. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/12/6/654540/> (data zvernennia: 29.09.2021). [in Ukrainian].

25. Pro zatverdzhennia pereliku dilianok nadr, shcho mistiat stratehichno vazhlyvi korysni kopalyny, spetsialni dozvolы na korystuvannia yakymy pidliahaiut prodazhu na auktsioni v 2009 rotsi : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 zhovtnia 2009 r. № 1297-r // *Uriadovyi kurier* vid 18.11.2009 — № 214. [in Ukrainian].

26. Ekonomichniy rozvytok. Reforma nadrokorystuvannia. Uriadovyi portal. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/reforma-nadrokorystuvannya> (data zvernennia: 29.09.2021). [in Ukrainian].

27. Mineral Resources Law of The Peoples Republic of China 19 March, 1996. URL: http://en.cgs.gov.cn/laws/ls/201603/t20160309_266050.html (data zvernennia: 29.09.2021).

28. Ley 18248 de 14.10.1983 «Codigo de Mineria». URL: <https://www.bcn.cl/leychile/navegar?idNorma=29668> (data zvernennia: 29.09.2021).

29. Pro zatverdzhennia pereliku sluzhbovoi informatsii, yakii nadaietsia hryf «Dlia sluzhbovoho korystuvannia» : nakaz Ministerstva ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy vid 28.11.2012 № 614. Data pryiniattia 28.11.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0614737-12#Text> (data zvernennia: 29.09.2021). [in Ukrainian].

30. Bobba, S., Carrara, S., Huisman, J. (co-lead), Mathieux, F., Pavel, C. (co-lead) (2020). Critical materials for strategic technologies and sectors in the EU. *A foresight study*. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, European Commission, 100 p. DOI: <https://doi.org/10.2873/58081>

31. Roman S. Kirin (2020) The State Service of Geology and Subsoil of Ukraine (Geonadra) as a legal subject exercising the right of geological control // Roman S. Kirin, Petro M. Baranov, Volodymyr L. Khomenko / *Journ. Geol. Geograph. Geology*, 29(1), 69–81. DOI: <https://doi.org/10.15421/112007>

32. Zvit pro rezultaty audytu efektyvnosti vykorystannia koshtiv derzhavnogo biudzhetu, spriamovanykh na rozvytok mineralno-syrovynnoi bazy / V.P. Bohun // zatv. rishenniam Rakhunkovoi palaty vid 09.04.2019 № 8-3. Kyiv, 2019. – 62 s. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/8-3_2019/Zvit_8-3-2019.pdf (data zvernennia: 29.09.2021). [in Ukrainian].

33. Zvit pro rezultaty roboty Departamentu derzhavnogo heolohichnoho kontroliu Derzhavnoi sluzhby heolohii ta nadr Ukrainy za 2020 rik. Kyiv, 2021. – 20 s. URL: <https://www.geo.gov.ua/geokontrol/riczni-zvity/> (data zvernennia: 29.09.2021). [in Ukrainian].

34. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za nezakonne vydobuvannia korysnykh kopalyn : Zakon Ukrainy vid 15 lypnia 2021 r. № 1685-IX // *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy* vid 20.08.2021 — 2021 r., № 64, stor. 34, st. 4010. [in Ukrainian].